

PREKINIŲ-PINIGINIŲ SANTYKIŲ NAUDOJIMAS RESPUBLIKOS ŪKISKAITOS SĄLYGOMIS

V. KINDURYS

Respublikos ūkiskaita, kaip pati sudėtingiausia ūkiskaitos forma, pati savaime nesusiformuos. Jai reikalingos atitinkamos prielaidos, t. y. visiškas Respublikos ekonominis savarankiškumas, jos teritorijoje vykstančio reprodukcijos proceso ekonominis atskirumas ir pan. Įgyvendinant Respublikos ūkiskaitos koncepciją, būtina žinoti ir tai, kad tokia ūkiskaita turi būti savito Respublikos ūkio mechanizmo sudedamasis elementas. Taigi negalima bus jos taikyti iš esmės nepertvarkius kitų šio mechanizmo elementų (planavimo, organizacinių valdymo struktūrų ir jo metodų, materialinio techninio aprūpinimo ir prekybos, finansų, kredito ir pinigų cirkuliacijos, kainodaros), glaudžiai susijusių su ūkiskaita.

Ūkiskaita ypač glaudžiai susijusi su planingumu ir prekiniais-piniginiiais santykiais. Ji savotiškai šiuos santykius atspindi. Tačiau dėl dogmatinių pažiūrų į prekinius-piniginius santykius kol kas neturime mokslškai pagrįstos prekinų-piniginių santykių ir planingumo (plano ir rinkos) sąveikos ūkio mechanizme koncepcijos. O tai yra viena iš kliūčių, kurios trukdo ir Respublikos ūkiskaitai tapti realiai, jai veiksmingai funkcionuoti. Mat prekinų-piniginių santykių realaus turinio teoriniai ir praktiniai iškraipymai deformavo ne tik kainų sistemą, bet ir planinių bei ūkinės veiklos vertinimo rodiklių ir ekonominių normatyvų objektyvumą. Taigi, remdamiesi esama deformuota kainų sistema, ruošdamiesi diegti ūkiskaitą Respublikos liaudies ūkio mastu, negalime realiai apskaičiuoti jos indėlio į TSRS ekonomikos vystymą, Respublikos ekonominės bei socialinės raidos efektyvumo, rezultatyvumo ir pan. Taigi viena iš prielaidų realiai Respublikos ūkiskaitai funkcionuoti yra nedeformuoti prekiniai-pigininiai santykiai, plano ir rinkos sąveika ūkio mechanizme. Be to, vargu ar pavyks garantuoti visišką ūkiskaitą ir įmonėse bei susivienijimuose.

Kadangi prekiniai-pigininiai santykiai yra pakankamai imli savo kilmės ekonominė samprata (jų struktūroje funkcionuoja daug tarpusavyje susijusių ekonominių kategorijų — prekinė gamyba, prekių mainai (cirkuliacija), pinigų cirkuliacija, moki paklausa ir pasiūla, rinka, prekė, vertė, pinigai, pelnas ir kt.), tai jų turinys ir funkcionavimo formos yra sudėtingi. Todėl visiškai nenuostabu, kad dėl prekinų-piniginių santykių kilmės, esmės, naudojimo ir vaidmens problemų buvo gana intensyviai ir karštai diskutuojama. Buvo reiškiamos ne tik įvairios, bet ir diametraliai priešingos nuomonės: nuo prekinų-piniginių santykių paskelbimo svetimais socializmui iki suteikimo rinkai, kaip šių santykių išraiškos formai, vienintelio ekonomikos reguliatoriaus vaidmens.

Tinkamai neįvertinus prekinų-piniginių santykių vaidmens ir vietos gamybinių santykių sistemoje, ignoruojant jų objektyvią kilmę ir vidinį turinį, visa tai nulėmė prieštaringas tendencijas. Prekinų-piniginių santykių formos (kaina, pelnas, rinka, finansai, kreditas ir kt.) buvo naudojamos vyraujant administraciniams, komandiniams valdymo metodams.

Todėl objektyvi prekių-piniginių santykių kilmė buvo dirbtinai iškraipoma. Tie, kurie socializmo sąlygomis gamybos nepripažino prekiene, teigė, kad prekė — tai nevisiškai prekė, pinigai — nevisiškai pinigai, kaina — nevisiškai kaina. Atseit jie socializmo sąlygomis, palyginti su realiomis prekiomis, pinigais, kainomis, turi tik išorinių bendrų bruožų. Taigi, taip suvokiant prekių, pinigų, kainų ir kitų prekių-piniginių santykių formų prigimtį, jie mūsų ūkininkavimo praktikoje buvo naudojami irgi bet kaip (iškreiptai), t. y. neatsižvelgiant į jų objektyvų turinį. Kadangi buvo ignoruojama gamybos prekinė kilmė, įmonės bei susivienijimai nelaikomi prekių gamintojais, o planingumas priešinamas prekiniams-pigininiams santykiams, planas — rinkai, tai visos liaudies ūkio šakos nebuvo orientuojamos visuomenės tam tikros produkcijos poreikiams tenkinti. Atvirkščiai, jos buvo orientuojamos bendriems vertiniams rodikliams forsuiat didinti. Tokie rodikliai, kaip žinoma, buvo planuojami remiantis vadinamuoju metodu „nuo pasiekto lygio“. Ekonomika funkcionavo maksimalaus išteklių naudojimo sąlygomis, nesirūpinant jų taupymu bei racionalių naudojimu. Vienu prekių buvo per daug, o kitų — trūko. Tokias situacijas, be abejo, lėmė daug priežasčių. Tačiau viena iš jų — prekių-piniginių santykių ir jų atitinkamų formų ignoravimas. „Dėl išankstinių nusistatymų, liečiančių prekių-piniginių santykių vaidmenį ir vertės dėsnio veikimą, o neretai ir dėl to, kad jie buvo tiesiogiai priešiniai socializmui kaip kažkas svetima, ekonomikoje reiškesi voliutaristiniai požiūriai, nepakankamai buvo vertinama ūkiskaita, įsigalėjo lygiava apmokant už darbą, ryškėjo subjektyvistiniai pradaid kainodaroje, buvo trikdoma pinigų cirkuliacija, nebuvo skiriama dėmesio paklausos ir pasiūlos reguliavimo klausimams“ (2, p. 15). Nebuvo realiai atsižvelgiama į prekių-piniginių santykių giluminį turinį, jų funkcinę paskirtį ir funkcionavimo dėsningumus bei principus, organizuojant ūkinis ryšius tarp ūkininkaujančių subjektų, taip pat tarp ūkininkaujančių subjektų ir aukštesniųjų jų valdymo organų. Vyravo formalus, biurokratinis voliutaristinis požiūris į prekių-piniginius santykius. Taigi „laiskas įveikti ir neigiamą nusistatymą dėl prekių-piniginių santykių, nepakankamą jų vertinimą planinio vadovavimo ekonomikai praktikoje“ (1, p. 40).

Didelę žalą prekių-piniginių santykių naudojimo praktikai turėjo tai, kad socialistinė gamyba savo turiniu buvo laikoma neprekiene. Mokymo ir mokslinėje literatūroje pastaraisiais metais apskritai nebuvo vartojama kategorija „prekinė gamyba socializmo sąlygomis“. Tokia elgsena neigė objektyvų materialinį pagrindą ir prekiniams-pigininiams santykiams susidaryti. Tačiau ir susivuomenintos gamybos sąlygomis prekiniai-pigininiai santykiai gali susiklostyti tik remiantis ekonominiais prekių gamybos bei jų mainų santykiais. Taigi ir prekinė gamyba, ir jos ekonominiai dėsniai bei kategorijos organiškai būdingi visoms ekonominėms sistemoms. Prekinė gamyba funkcionuoja kaip visuomeninė gamybos organizavimo forma, kuriai esant ekonominiai žmonių tarpusavio santykiai susiklosto tarpininkaujant rinkai, prekiniams-pigininiams santykiams. Taigi sąlygomis, kai gamyba irgi yra prekinė, viena vertus, klostosi glaudūs ekonominiai ryšiai tarp gamintojų kaip visuomeninio darbo pasidailijimo padarinys, o kita vertus, yra ekonominis gamintojų atskirumas. Beje, atkreipiame dėmesį į tai, kad kurį laiką tarybinėje ekonominėje literatūroje irgi nebuvo pripažįstamas tam tikro laipsnio ekonominis gamintojų atskirumas*. Ignoruojant ekonominį gamintojų atskirumą, sunku įrodyti ir prekių-piniginių santykių būtinumą socialistinės visuomenės ūkio mechanizme. Kiek atitinkamai ūkininkaujantys subjektai ekonomiškai atskirti vieni nuo kitų, tiek jų tarpusavio ekonominiai santykiai

* Apie tai plačiau autorius rašė anksčiau. Zr.: Santykinis ekonominis socialistinių įmonių atskirumas. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai // Ekonomika.— V., 1978.— T. 15.— P. 17—31.

(ūkiniai ryšiai) įgauna prekinį-piniginį pobūdį. Jie formuojasi remiantis ekvivalentiškumo ir apsimokėjimo principais bei reguliuojasi per rinką. Taigi ir suvisuomenintos gamybos sąlygomis darbo produktas yra prekė, t. y. pardavimo-pirkimo objektas, o pati gamyba įgauna prekinę formą. Prekiniai-piniginiai santykiai socializmo sąlygomis nėra suteikti iš šalies, pašaliniai. Jie organiškai būdingas, būtinas, svarbus ekonominės sistemos elementas. Suprantama, visuomeninė gamybos priemonių nuosavybė ir ja besiremiantis planingumas turėtų tam tikra prieme modifikuoti prekinius-piniginius santykius, suteikti jiems naują turinį. Tačiau dabartinė valstybinė nuosavybė ir planingumas, įgyvendinamas direktyvomis bei komandomis, nepajėgūs nulemti prekinų-piniginių santykių ypatybių, o atvirkščiai — jie juos deformuoja. Kita vertus, savo ruožtu prekiniai-piniginiai santykiai turėtų lemti kai kuriuos specifinius visuomeninės nuosavybės realizavimo formų ir planinio gamybos reguliavimo mechanizmo bruožus (ypatybes).

Prekiniai-piniginiai santykiai mūsų ūkininkavimo praktikoje jokia būdu netampa „tuščia“, be savo įgimto turinio ekonominė forma, o vertė nėra paprasta techninė darbo sąnaudų matavimosi priemonė. Prekiniai-piniginiai santykiai funkcionuoja kaip netiesioginė, t. y. per rinką pasireiškiančių ekonominių žmonių tarpusavio santykių forma. Kaip tik tokie ekonominiai santykiai įkūnyti ir vertės kategorijoje. Prekiniai-piniginiai santykiai ir juos atitinkančios ekonominės formos ūkio mechanizmo struktūroje atlieka ne pasyvų vaidmenį, o tam tikru mastu ir laipsniu aktyviai turi veikti planinio ekonomikos ir socialinių procesų reguliavimo turinį ir metodus. Vertiniai svertai turėtų aktyviai veikti ir gamybos efektyvumo didinimo procesą. Taigi visa tai ir lemia būtinumą geriau panaudoti prekinius-piniginius santykius. Šių santykių naudojimas turėtų būti tobulinamas tokiomis svarbiausiomis kryptimis: 1) prekinų-piniginių santykių turinio, jų prigimties, funkcinių savybių bei jų specifinių bruožų ir pranašumų visapusiškesnis atskleidimas ir naudojimas, šių santykių ir planingumo dialektinės vienybės garantavimas; 2) prekinų-piniginių santykių reiškimosi formų bei jų naudojimo sferos plėtimas.

Planingas ekonomikos reguliavimas nepaneigia gamybos prekinės kilmės ir kartu prekinų-piniginių santykių būtinumo. Taigi planingumą priešinti prekiniams-piniginiams santykiams, juos traktuoti kaip vieną kitą paneigiančius reiškinius nei teorine, nei praktine prasme negalima. Priešinga elgsena praelyje lėmė stagnacijos reiškinius ekonomikoje.

Ūkininkavimo teorijos ir praktikos raida dabar į pirmą vietą išklė būtinumą garantuoti planingumo ir prekinų-piniginių santykių dialektinę vienybę. „Mes vadovaujamės tuo, kad vientisoje ekonomikos valdymo sistemoje jie sudaro dialektinę vienybę ir vieni kitus papildo“ (3, p. 39). Tai realizuoti praktinėje veikloje ne taip paprasta; kaip atrodytu iš pirmo žvilgsnio. Apie tai jau byloja patys pirmieji sukauptos patirties, aktyviau naudojant prekinius-piniginius santykius, rezultatai. Jie rodo, kad „<...> taikyti valdymo sistemoje prekinius-piniginius santykius kartu su liaudies ūkio planavimo pranašumais — sunksnis uždavinys negu davinėti komandas ir direktyvas“ (3, p. 39).

Realiai funkcionuojančiame ūkio mechanizme dialektinės planingumo ir prekinų-piniginių santykių vienybės nebuvo; nėra ir kol kas negali būti. Tačiau tai nereiškia, kad jos niekada realiai neturi būti. Taigi formuojamame savitame Respublikos ūkio mechanizme bė jokių išlygų reikia garantuoti, kad planingumas ir prekiniai-piniginiai santykiai sudarytų vienybę, o jų pasireiškimo konkrečios formos (planavimas ir rinką) nebūtų antipodai.

Plano ir rinkos sąveika tarybinėje ūkininkavimo sistemoje nenuaja problema. Ją kai kurie ekonomistai bandė spręsti septintajame dešimtmetyje (9). Tačiau tuomet, kai vadovaujant ekonomikai vyravo voliunta-

rizmas bei subjektyvizmas, atrodytų, drąsios ir pažangios mintys buvo sutrumpintos. Taigi sustingo ne tik prekinį-piniginių santykių esmės ir vaidmens socialistiniame ūkio mechanizme teorija, bet ir pati ekonomika.

Dabar ekonominės teorijos mintis atginama. Tačiau kyla kitas pavojus: gvildenant planavimo ir rinkos vietas bei funkcines paskirties ūkio mechanizme klausimus, nukrypti į kraštutinumus. Taigi nereikėtų pervertinti rinkos arba planavimo sugebėjimų reguliuoti ekonomiką. Šiuos sugebėjimus reikia sumaniai integruoti. Kartais abejojama dėl planavimo būtinumo. Taip elgtis nereikėtų. Pasaulinio ūkio raida rodo, jog šiuolaikinėje ekonomikoje planingumo vaidmuo vis didėja.

Taikant ūkiskaitą Respublikos liaudies ūkio mastu, būtina garantuoti, kad Lietuvos valstybiniai valdymo organai savarankiškai rengtų ir tvirtintų ekonominio bei socialinio vystymo planus ir programas. Kitaip ir negali būti, jeigu siekiama ekonominio suvereniteto ir savito Respublikos ūkio mechanizmo. Gamybos dydžio, išteklių kontrolinių skaičių, planinių rodiklių, taip pat kitų užduočių sąjunginiai valstybiniai (ūkiniai) valdymo organai Respublikai ir respublikiniai valstybiniai (ūkiniai) valdymo organai įmonės ir organizacijoms irgi neturėtų nustatinėti. Tik garantavus, kad įmonės ir organizacijos planus rengs savarankiškai, remdamosi tiesioginėmis ūkinėmis sutartimis, ūkinių organų paraiškomis ir poreikiais Respublikos, Sąjungos ir pasaulio rinkose, galima bus formuoti ne tik normalius prekinį-piniginius santykius, bet ir juos geriau integruoti su planingumu. O tam reikia suformuoti realias ir neiškreiptas Sąjungos ir Respublikos rinkas. Tai atvers galimybes ekonomikos reguliavimuisi. Mat sudėtinga ekonominė sistema turi turėti ne tik planinio reguliavimo mechanizmą, bet ir reguliavimosi mechanizmą (autopilotą). To nereikia bijoti. Normalus, su planingumu glaudžiai susijęs reguliavimasis jokių būdų į mūsų ekonominį gyvenimą neįneš daugiau stichiskumo negu dabartinis sustabarėjęs direktyvinio komandinio pobūdžio ūkio mechanizmas.

Ekonomikos reguliavimasis susijęs su realios rinkos funkcionavimu. Tačiau kol kas nei Sąjungos, nei Respublikos mastu nėra rinkos tikrąja šio žodžio prasme. Ją tik rengiamasi formuoti. Rinkos nepripažinimas, ko gero, ir lėmė šiandieninį beveik visų vartojimo reikmenų ir gamybos priemonių deficitą. Savotišką meškos paslaugą atliko ir toks dogmatiškas visuotinis tvirtinimas: socializmo sąlygomis paklausa visada turi pralenkti pasiūlą. Dauguma aiškino, kad tai ir skatina visuomeninės gamybos pažangą. Tai lėmė tokią situaciją: viską, kas pagaminta (net nekreipiant dėmesio į kokybę), lengvai parduodame, o ką nors nusipirkti labai sunku. Tokios situacijos padarinys — spekuliacija, korupcija, nesuinteresuotumas savo darbo rezultatais, šeimininko jausmo nesuvokimas, kai kurių mūsų visuomenės moralės principų degradavimas. O pati, dirbtinomis administracinėmis priemonėmis formuojama rinka tapo išsigimusi. Taigi dabar rinkai turime sudaryti visas prielaidas funkcionuoti taip, kaip reikalauja jos raidos dėsningumai bei natūrali jos prigimtis. Ji turi glaudžiai sąveikauti ir su nedeformuotais planiniais ekonominiais ryšiais (planingumu). Reikia iš esmės mokyti panaudoti rinkos funkcines galimybes Respublikos ekonomikos raidos spartinimo labui.

Diegiant Respublikos ūkiskaitą, neišvengiamai būtina formuoti savo rinką. Gamybinės-techninės paskirties produkcija, paslaugos ir liaudies vartojamos prekės, pagamintos Respublikos įmonėse, turėtų būti realizuojamos remiantis tiesioginiais nelimitiniais užsakymais bei ūkinėmis sutartimis ir didmeninės prekybos būdu. Mano nuomone, Respublikos rinka funkcionuos normaliai, kai tokios rinkos bus suformuotos ir kitose sąjunginėse respublikose bei vieninga Sąjungos rinka, besiremianti ekvivalentiniais mainais. Taigi pirmiausia reikia atsisakyti administracinio rinkos reguliavimo ir fondinio, „kortelinio“ prekių paskirstymo. Tai nelengva pasiekti. Mat tam daug kas ir ilgai priešinsis. Tačiau reikės

įveikti šias kliūtis, nes kitain rinka, sąveikaudama su planingumu, negalės normaliai atlikti reguliuojamosios funkcijos subalansuodama paklausa ir pasiula. Ji nepadės įveikti gamintojų diktato.

Rinkos ir planavimo sąveika įgalins garantuoti realią, o ne formalią atitinkamą respublikų ekonomine integracija, remiantis racionaliū darbo nasidalijimu, o ne administraciniu subjektyviu reguliavimo būdu. Dėl to turės spartėti gamybinių jėgų vystymasis, atsivers praktinės galimybės respubliku, kaip ūkininkaujančių subjektų, teisėms ir atsakomybei realizuotis. Tai galiausiai garantuos kur kas subalansuotesnę Respublikos ir Sąjungos ekonomikos raidą.

Planavimo ir rinkos normali sąveika padės išspręsti amžiną mūsų problema — kainų lygio priartinimą prie prekių vertės. Dabar visi juk suprantame, kad voliuntaristiniais kainų nustatymo būdais šios problemos išspręsti neįmanoma. Funkcionuojant normaliai rinkai, prekes parduoti bus sunkiau (nors ir iu kokybė gerės), o pirkti — iš esmės lengviau. Rinka, kaip mokia paklausos indikatorius, padės geriau pašalinti ir planavimo defektus. Įveikti atsitiktinumus ekonomikoje ir kt. Tačiau pravartu žinoti ir tai, kad rinka — tai toks ekonominis reiškinys, galintis nulemti ir kai kurias nepageidautinas situacijas, kurios kartais gali net stabdyti visuomenės pažangą. Mat rinka sugeba skatinti ir tokius žmonių poreikius, kuriuos tenkinant galima pažeisti gamtos pusiausvyrą. Ji tam tikromis situacijomis gali pažeisti ir ekonomikos raidos stabilumą. Be to, ji gali sukliudyti ir kai kuriems visuomenės socialiniams tikslams realizuotis. Vadinasi, rinką reikia savotiškai nukreipti ūkio raidos tikslams ir profingiems visuomenės poreikiams tenkinti. Ji pati, kaip ekonomikos reguliatorius, turėtų būti planingai reguliuojama. Tačiau, jeigu rinka reguliuosime, gal net ir valdysime administraciniais-komandiniais metodais, ji jau bus ne rinka savo prigimtimi ir nealliks savo funkcijų.

Kaip žinome, svarbi prekių-piniginių santykių realizavimo priemonė yra pinigai. Ar, taikant Respublikos ūkiskaitą bei kuriant jos atskirą rinką, reikalinga savarankiška valiuta? Gal tai galima įgyvendinti remiantis bendra visoms sąjunginėms respublikoms valiuta, t. y. dabar pinigų apyvartoje cirkuliuojančiu rubliu? Matyt, dabartinį rublį sąjunginių respubliku atžvilgiu galima būtų naudoti analogiškai kaip pervedamąjį rublį ESPT šalių atžvilgiu. Tai diskusiniai klausimai. Taigi pirmiausia pabandykime atskleisti pinigų cirkuliacijos pertvarkymo būtinumą, o no to aptarti tokio pertvarkymo galimus būdus.

Dabar pinigų cirkuliacijos sferoje yra susidares didelis jų perteklius. Gyventojų sanlaupos nuvertėjusios, jos nuolat didėja. Respublikos taupomajame banke dabar laikoma daugiau kaip 6 mlrd. rb. Daug jų žmonės laiko namuose. Si pinigų gausybė nepadengia prekėmis. TSRS taupomajame banke per 1989 m. pirmąjį pusmetį indėliai padidėjo 17,7 mlrd. rb ir sudarė 314 mlrd. rb. Oficialiais duomenimis, emisija (išleidimas į apyvartą nepadengtų pinigų) 1989 m. pirmame pusmetyje sudarė 8,9 mlrd. rb, palyginti su praėjusių metų tuo pačiu laikotarpiu, ji padidėjo trečdaliu (8). Visa tai rodo, jog tam tikri žmonių prekių ir paslaugų poreikiai nepatenkinami. Tačiau nustatyti nepatenkintų gyventojų poreikių lygį kol kas tik rengiamasi. Akademiko O. Bogomolovo preliminariniais skaičiavimais, TSRS vartojimo reikmenų rinkoje nepatenkinta paklausa turėtų sudaryti 150 mlrd. rb. Jo nuomone, tiek pinigų reikėtų išimti iš apyvartos (7). Mums nežinoma, kiek Tarybų Sąjungos bei Respublikos cirkuliacijoje dabar yra pinigų. O jaučiama, jog tiek TSRS, tiek ir Respublikos pinigų cirkuliacijos kanaluose vis daugėja pinigų, nepadengtų materialinėmis vertybėmis (atliekamu pinigų). Ar yra atliekamu pinigų atsiskaitymų negrynaisiais pinigais sferoje? Taip, nes ir čia piniginiai ištekliai daug didesni negu materialiniai ištekliai, už juos vis sunkiau įsigyti reikalingų ganybos priemonių. TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentuose pabrėžiama: „Biu-

dželo deficitas slegia rinką, pakerta rublio ir visos pinigų cirkuliacijos stabilumą, sukelia infliacijos procesus“ (4, p. 6) Aukščiau pateikti faktai ir ši išvada įgalina teigti, kad Respublikai, ūkininkaujanti ūkiskaitos sąlygomis, dabar naudojama valiuta netinka. Ji dar labiau deformuoja prekinis-piginius santykius ir ekonominius ryšius tiek tarp respublikų, tiek ir su TSRS. Dabar kursuojantis rublis apsunkina tiek realios sąjunginės rinkos, tiek ir atitinkamų respublikų rinkų kūrimą bei negarantuoja šių rinkų normalaus funkcionavimo.

Taigi iškyla rimta problema, kaip garantuoti valiutos patikimumą ir išgyvendinti besireiškiančią tarybinio rublio infliaciją. Kai intensyvěja ekonominiai ryšiai tarp atitinkamų respublikų, kai įmonėms bei susivienijimams sudaromos galimybės plačiai išeiti į užsienio rinką, užmezgti tiesioginius ekonominius ryšius su užsienio šalių ūkinėmis organizacijomis ir firmomis, steigti bendras įmones, suprantama, geriausias variantas turėti tvirtą bendrą valiutą visoms respublikoms ir jos pagrindu organizuoti ne tik individualius ūkinius ryšius, bet ir tarptautinius. Tačiau dabar susiduriama su sudėtinga praktine problema, kaip išimti iš cirkuliacijos nereikalingus, atliekamus rublius. Kol kas tam nėra realių ekonominių prielaidų, nėra galimybių per trumpą laiką visos TSRS ir atskirų respublikų rinkas užpildyti vartojimo reikmenimis bei paslaugomis ir gamybos priemonėmis. Taigi vargu ar per trumpą laikotarpį pavyks tarybinį rublį padengti materialiniais ištekliais ir paslaugomis ir laisvai jį realizuoti. Todėl turėti likvidžių pinigų vidinėje apyvartoje kol kas neįmanoma.

Tiek šalies, tiek Respublikos mokslininkai dabar akcentuoja pinigų cirkuliacijos stabilizavimo būtinybę. TSRS vyriausybė numato kai kuriuos būdus, kaip šią problemą spręsti. Visų pirma siekiama padidinti liaudies vartojimo prekių gamybą ir teikiamų paslaugų apimtį, gerinti prekių kokybę, taupyti materialinius ir finansinius išteklius. Šiuo tikslu rengiama ir kainų reforma. Tačiau tokių pastangų rezultatai kol kas neapčiuopiami. Vargu ar šios priemonės įgalins normalizuoti pinigų cirkuliaciją ir padidinti rublio perkamąją galią.

Siekiant sutvarkyti pinigų cirkuliaciją ir pakelti rublio perkamąją galią, kai kas siūlo pinigų reformą. Tačiau pinigų reforma palies kiekvieną žmogų ir, ko gero, pablogins daugumos gyventojų gyvenimo sąlygas. Dėl to gali smukti jų, ypač mažai apmokamų, daugiavaikių šeimų, pensininkų, jaunu specialistų, gyvenimo lygis. Pavyzdžiui, 1961 m. įvydytas kainų masto pakeitimas pablogino nemažos dalies gyventojų vartojimą. Taigi pinigų reforma arba kitas koks nors radikalus pinigų sistemos pertvarkymas turi būti labai rimtai išanalizuotas ir tik po to priimti konkretūs sprendimai.

TSKP XIX sąjunginės konferencijos dokumentuose daroma tokia išvada: „Mūsų nuomone, perspektyva — tai perėjimas prie laisvai konvertuojamo rublio, bendros socialistinės rinkos formavimas“ (4, p. 17). Jeigu tai pavyktų įgyvendinti per trumpą laiką, tai sudarytų palankias sąlygas atitinkamų respublikų ūkiskaitai funkcionuoti ir jų ekonominei integracijai. Tačiau TSRS kol kas nepasirengusi konvertuoti rublio. Dabar importo poreikiai gerokai viršija mūsų šalies eksporto galimybes. Vargu ar Tarybų Sąjunga galės garantuoti konvertuojamų rublių keitimą, nes tam neužteks užsienio valiutos atsargų.

Vadinasi, rengiamasis pertvarkyti pinigų cirkuliaciją, o po to ir konvertuoti rublį neatitinka Respublikos ūkiskaitos diegimo ir funkcionavimo sąlygų. Mat pirmasis procesas užtruks ir tai apsunkins antrojo normalų funkcionavimą.

Todėl neatsitiktinai Pabaltijo respublikų ekonomistai (prof. R. Ot-satsonas, prof. S. Uosis, prof. K. Antanavičius, doc. V. Terleckas ir kiti) kelia kiekvienos respublikos savarakiškos valiutos būtinumo idėją. Ji

tam tikra prasme atsispindi ir 1989 m. gegužės mėn. priimtame mūsų Respublikos įstatyme „Dėl Lietuvos TSR ekonominio savarankiškumo pagrindų“. Čia pabrėžiama, kad Lietuvos TSR įstatymu gali būti pradėta taikyti savo pinigų ir kredito sistema.

Ar reikia ūkiskaitinei respublikai turėti savus pinigus? Be savų pinigų negalima išspręsti keleto problemų.

Pirma, kai rinka neužpildyta prekėmis, o pinigų perkamoji galia mažėja, konkreti respublika negali atsakyti už savo gyventojų aprūpinimą maisto produktais ir kitomis prekėmis. Mat respublikai ar regionui pagerinus padėtį vartojimo reikmenų rinkoje, bus neįmanoma apsiginti nuo „supirkėjų“ iš kitur, nuo spekuliacijos.

Antra, kol kas respublikos ekonomiškai neatsako už gyventojų pajamų ir jų padengimo prekėmis subalansavimą. Visa tai atsiliepia ne tik konkrečios respublikos, bet ir Tarybų Sąjungos biudžeto subalansuotumui. Šis reguliuojamas nepagrįstu naujų piniginių ženklų leidimu į apyvartą. O tai jau turi neigiamą poveikį atitinkamos respublikos ekonomikai, nepriklausomai nuo to, gerai ar blogai ji dirba. Todėl objektyviai būtina, sprendžiant gyventojų pajamų ir išlaidų subalansavimo problemas, įtraukti ir atitinkamų respublikų valdymo organus, ką padaryti galim., kai garantuojamas ūkiskaitinei respublikai atitinkamas pinigų apyvartos išskirtinumas.

Trečia, kaip žinoma, kol kas papildomų pinigų leidimas į apyvartą (emisija) yra vienas iš TSRS biudžeto pajamų šaltinių. Tačiau emisinės pajamos yra grynai sąlyginės. Išleidus pinigų daugiau negu reikia, padidėja ir mokamojo pajėgumo paklausa, t. y. parduotuvėse mažėja prekių, siaurėja jų asortimentas, didėja spekuliacija ir pan. Atsižvelgdama į tokius neigiamus padarinius, ūkiskaitinė respublika privalo savarankiškai spręsti, kaip papildyti savo biudžeto pajamas, kaip mažinti pajamas, gautas emisijos būdu. Tik turint tokia teisę, galima bus kelti atitinkamos respublikos gyventojų gerovę. Visam tam įgyvendinti reikalinga savarankiška valiuta.

Pabaltijo ekonomistai siūlo kelis savo valiutos variantus (5). Pirmą, ūkiskaitinės respublikos valiuta galėtų būti laisvai konvertuojama ir naudojama tiek prekybai su užsieniu, tiek ir prekybiniuose santykiuose su kitomis sąjunginėmis respublikomis. Tačiau toks pasiūlymas kol kas nerealis, nes tiek mūsų Respublikos, tiek ir kitų respublikų ekonomika kol kas išvystyta nepakankamai, ji nestabili. Tarptautinė praktika byloja, kad kiekviena valstybė pati turi siekti savo valiutos konvertavimo, remdamasi savu valiutos balansu. Kita vertus, realus gyvenimas rodo, kad ne visos valstybės, netgi turėdamos visišką suverenitetą, garantuoja savo valiutos konvertavimą. Pavyzdžiui, Vengrija ir Jugoslavija šito siekia jau senokai. Tačiau artimiausiu metu šių šalių valiutos nebus konvertuojamos. To neįgalina realūs ekonominiai procesai, iš jų ir didėjanti infliacija.

Kol kas nėra galimybių ūkiskaitinėje respublikoje taikyti konvertuojamos valiutos, kol nežinomas valiutos balansas. Be to, atsižvelgiant į Respublikos silpnas eksporto galimybes, galima tvirtinti, kad ir artimiausioje ateityje atsirasti konvertuojamai valiutai nėra galimybių. Tokios valiutos siekimas gali būti traktuojamas kaip perspektyvinis tikslas.

Estijos ekonomistai siūlo ūkiskaitinės respublikos parduotuvėse vietoj grynų pinigų naudoti atsiskaitomuosius čekius, kurie atseit atliktų respublikos vidaus pinigų funkciją. Čekių, palyginti su pinigais, prigimtisioje kitokia. Jie yra savotiški pinigų suragatai. Išleisti čekiai ilgainiui turi virsti pinigais, nes priešingu atveju jie sukels spekuliaciją bei jų padirbinėjimą. Atsiskaitomiesiems čekiams reikės dvigubo prekybos tinklo: „čekinio“ ir „rublinio“. Kadangi deficitas per didelis ir įvairus, tai čekių naudojimas apskintų prekybos organizavimą, o galiausiai lemtų jos tinkle neteisėtus veiksmus (spekuliaciją, „prekybą iš po prekystalio“

ir pan.). Plintant čekiams, didės gyventojų santaupos rubliais, o „rublinėse“ parduotuvėse didės deficitas. Todėl atitinkamos respublikos gyventojai ieškos įvairiausių būdų išleisti savo pinigus už jos ribų, t. y. kitose respublikose. Taigi čekių sistema neturės teigiamo poveikio ūkiskaitinės respublikos ekonomikai, taip pat ir jos prekybinių ryšių su kitomis respublikomis bei užsienio šalimis efektyvumui.

Tiesa, kai kas dar siūlo ūkiskaitinėje respublikoje laikyti kredito korteles. Kredito kortelės — tai naujo tipo pinigai. Jos kiek plačiau naudojamos išsivysčiusiose šalyse, kuriose aukštas atitinkamos veiklos kompiuterizavimas. Taigi vargu ar kreditinės kortelės išgelbės mus nuo infliacijos, deficito ir pan. Pagaliau joms diegti neturime organizacinių-techninių sąlygų.

Sąjunginėje spaudoje V. Belkinas gvildena vadinamąją „keičiamųjų“ pinigų koncepciją. Jos esmė tokia: grynųjų pinigų apyvartoje lieka dabartinė tvarka, o sąskaitinėje (tarpusavio atsiskaitymų negrynaisiais) apyvartoje turėtų cirkuliuoti tarytum dvi valiutos: dabar cirkuliuojantys rubliai ir „keičiamieji“ rubliai. Šiuos pinigus galėtų gauti tik įmonės už vartojimo reikmenų bei paslaugų realizavimą gyventojams ir pagaliau už eksporto produkciją. Iš įmonių „keičiamieji“ pinigai patenka tiekėjams, biudžetinėms organizacijoms, bankams. „Keičiamieji“ pinigai per keletą metų turėtų išstumti iš sąskaitinės apyvartos dabar naudojamus rublius. Kaip mano V. Belkinas, „keičiamųjų“ pinigų ypatybė yra ta, kad už juos šalies viduje galima viską pirkti ir visų pirma be fondų ir limitų. Atseit tai turėtų smarkiai išplėsti prekių gyventojams gamybą ir pagerinti vartojimo rinkos subalansavimą. Tai tokie būtų siūlomos valiutos privalumai. Tačiau „keičiamieji“ pinigai susiję ir su tam tikrais trūkumais. Pirmiausia jų grvųjų pinigų apyvartoje ir toliau išliks jų perteklius, bus infliacija. Be to, sąskaitinėje apyvartoje taip pat neįvyks numatyti stebuklai, nes po kelerių metų viskas grįš į savo būseną — „keičiamieji“ pinigai paprasčiausiai pakeis cirkuliuojučius rublius. O materialinio techninio aprūpinimo, gal ir didmeninės prekybos gamybos priemonėmis, sferoje visos pagal planą aprūpinamos įmonės turės dirbti kur kas nepalankesnėmis sąlygomis. Mat mažės jų fondai įmonių, turinčių „keičiamųjų“ pinigų, naudai. Vadinasi, ta įmonė, kuri dar neturės naujų pinigų, negalės įsigyti ne tik įrengimų, bet ir medžiagų bei žaliavų. Kita vertus, „keičiamieji“ pinigai neapsaugos ir ūkiskaitinės respublikos rinkos. Todėl sąjunginėms respublikoms, siekiančioms dirbti visiškoms ūkiskaitos sąlygomis, „keičiamieji“ pinigai nepriimtini.

Demokratizuojant ekonominį gyvenimą ir plečiant atitinkamų respublikų ekonominį atskirumą, reikėtų panaikinti centralizuotą pinigų cirkuliacijos reguliavimo tvarką. Ūkiskaitinė respublika turėtų turėti teisę savarankiškai tvarkyti pinigų cirkuliaciją. Tik tada ji galėtų garantuoti gyventojų pajamų ir išlaidų subalansavimą.

Matyt, reikėtų pritariti tiems ekonomistams, kurie tvirtina, kad ūkiskaitinė respublika privalo turėti savus pinigus. Suprantama, kad tokie pinigai artimiausioje perspektyvoje, kol mūsų Respublikos ekonomikoje neįvyks esminių struktūrinių perversmų, negalės būti laisvai konvertuojami. Tačiau savo valiuta reikėtų remtis atliekant bet kokius ekonominius apskaičiavimus. Perskaičiavimai iš kitų valiutų ir atvirkščiai turėtų būti vykdomi remiantis tvirtu valiutų kursu.

Konkrečios sąjunginės respublikos pinigų reikėtų paversti laisvai keičiama valiuta TSRS rublio atžvilgiu. Tačiau, oradendant taikyti savus Respublikos pinigus, turi išlikti ir vieninga TSRS pinigų apyvarta. Sukūrus savarankiškas respublikų valiutas, prof. S. Uosio nuomone, dabartinis savarankiškas respublikų valiutų integracijos vieningos rinkos sąjunginių respublikų valiutų „valiutiniu krepšiu“, kad būtų nustatytas jų tarpusavio kursas ir konvertavimas (6). Taigi svarbiausia problema — pagrįsto valiutų keitimo kurso nustatymas. Mat nepagrįstas keitimo kursas gali

nulemti Respublikai nuostolingą ūkininkavimą arba „neuždirbtas“ pajamas. Matyt, ūkiskaitinę respubliką patenkins toks keitimo kursas, kuris garantuos jai prekybinių mainų su kitomis respublikomis balansą.

Be abejo, sąjunginė respublika turės ginti ir indėlininkų interesus. Jų indėliai neturėtų pradėjus taikyti naujus pinigus. Respublikos pinigų naudojimas turėtų ginti indėlius nuo nuvertėjimo, garantuoti sutaupų realizavimą.

Pažymėtina, kad TSRS Ministrų Tarybos specialios komisijos rengiamuose sąjunginių respublikų savivaldos ir finansavimosi principuose nenumatoma sava respublikų valiuta. Be to, sąjunginėje spaudoje kartais prieštaraujama respublikų savų pinigų idėjai. Teigiama, kad, kuriant savas atitinkamų respublikų valiutas, galimas savotiškas jų ūkinis užsisklendimas, izoliuotumas. Atseit savų valiutų taikymas trukdytų ekonominės integracijos proceso plėtotę.

Pabaltijo ekonomistai (prof. R. Otsasonas, prof. S. Uosis ir kt.) mano kitaip. Konkrečių respublikų pinigai turėtų garantuoti jų tarpusavio mainų intensyvumą. Jie neturėtų būti respublikų atsiskyrimo priemonė, o atvirkščiai — jie turėtų suartinti respublikas ir skatinti jų ekonominę integraciją. Kita vertus, sava pinigų sistema leistų įgyvendinti visišką ekonominių respublikų atskirumą ir ūkiskaitą. Dėl to išnyktų respublikų nedarbinės pajamos, kurias jos gauna per kainų ir dotacijų mechanizmą. Respublikose būtų garantuotas toks vartojimo lygis, kurį lemtų jose sukurtų nacionalinių pajamų apimtis.

LITERATURA

1. TSKP XXVII suvažiavimo medžiaga.—V., 1986.
2. TSKP Centro Komiteto plenumo medžiaga. 1987 m. sausio 27—28 d.—V., 1987.
3. TSKP Centro Komiteto plenumo dokumentai. 1987 m. birželio 25—26 d.—V., 1987.
4. Tarybų Sąjungos Komunistų partijos XIX sąjunginės konferencijos dokumentai. 1988 m. birželio 28—liepos 1 d.—V., 1988.
5. *Otsasonas R.* Pinigai ūkiskaitinėje respublikoje // *Komjaunimo tiesa*.—1988.—Spalio 28.
6. *Uosis S.* Ar reikalinga respublikų valiuta? // *Literatūra ir menas*.—1988.—Rugsėjo 24.
7. *Известия*.—1989.—11 сентября.
8. *Известия*.—1989.—10 октября.
9. *Лисицкий Г. С.* План и рынок.—М., 1966.

Vilniaus universitetas
Tarpfakultetinė politinės
ekonomijos katedra

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТОВАРНО-ДЕНЕЖНЫХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ХОЗРАСЧЕТА

В. КИНДУРИС

Резюме

В условиях республиканского хозрасчета растет роль товарно-денежных отношений. Поэтому необходимо по-новому, творчески трактовать теоретические проблемы функционирования товарно-денежных отношений в структуре хозяйственного механизма. Развитие теории и практики хозяйствования показало, что в первую очередь необходимо гарантировать диалектическое единство планомерности и товарно-денежных отношений.

Решению этой задачи могли бы способствовать следующие важные предпосылки: отказ в практике хозяйствования от директивно-команд-

ного распределения фондовых ресурсов; гарантирование качественно нового взаимодействия хозяйственной самостоятельности основных звеньев и централизованного управления, более гибкое и разностороннее экономическое и социальное планирование; внедрение новой концепции централизованного управления народным хозяйством (при доминировании экономических методов).

Намечены два важнейших направления более интенсивного и квалифицированного использования товарно-денежных отношений: полное раскрытие и применение в практике хозяйствования подлинного содержания товарно-денежных отношений, их функциональных свойств, специфических черт и преимуществ; расширение сферы их использования. Для движения по первому направлению необходимо: повысить роль социалистических предприятий и объединений как производителей товаров; внедрить полный хозрасчет и самофинансирование в основных звеньях экономики; кардинально преобразовать организацию оплаты труда; лучше обосновать систему экономических нормативов; коренным образом перестроить финансово-кредитную систему, улучшить денежную циркуляцию; повысить экономическую роль потребительской стоимости.

Второе направление, по которому следует эффективнее и совершеннее внедрять товарно-денежные отношения, — организация оптовой торговли средствами производства, рост разнообразия организационных форм торговли предметами потребления, расширение кооперативного производства и индивидуальной трудовой деятельности.

В статье особое внимание уделяется вопросу о необходимости применения в условиях республиканского хозрасчета в отдельных союзных республиках своей системы валюты.